

Олена СЕРЕБРЯКОВА

«ДЯДЬКУ, ЯК ВАС ЗВАТИ?» (ПЕРШИЙ ЗУСТРІЧНИЙ ПЕРЕДВІСНИК ІМЕНІ СУДЖЕНОГО)

У статті на основі низки етнографічних даних (опублікованих та архівних), а також матеріалів власних польових записів аналізуються матримоніальні ворожіння, що будуються на інтерпретації імені першого зустрічного. Завдяки особистому контакту з цією особою як представником «іншого» світу можна було довідатися про ім'я свого нареченого.

Ключові слова: ворожіння (мантика, дивінації), перший зустрічний, жебрак, ім'я, ритуальна їжа, записки.

© О. СЕРЕБРЯКОВА, 2013

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (111), 2013

Серед шлюбних ворожінь є так звана звукова мантика (тобто випадково сказані слова, розмови, імена), завдяки якій можна було довідатись, з якого боку слід очікувати сватів, терміни сподіваного весілля тощо. Прикметно, що провісниками майбуття були «віщі» голоси домашніх і свійських тварин та птахів (пса, свині, коня, півня, курки), а також звуки музики, дзвону, луни та ін. Сюди ж належить звичай підслуховувати чужі слова (під вікнами сусідів), які витлумачували стосовно себе.

На основі низки етнографічних даних (опублікованих та архівних), а також матеріалів власних польових записів можемо скласти певне уявлення про ще один різновид дівочої мантики. У статті аналізуватимуться матримоніальні ворожіння, що будуються на інтерпретації імені першого зустрічного. За народними віруваннями, зустріч — вияв Божої волі, який подається у вигляді знаків, тобто джерело зашифрованої інформації про майбутнє. Своєю чергою перший зустрічний наділявся особливим статусом, позаяк був транслятором волевиявлення вищих сил.

У даному типі дивінації отримання відомостей про прийдешню долю будується на діалозі, тобто людина, що ворожить, створює відповідні умови для контакту з провісником і задає йому пряме запитання. Безпосереднє спілкування з віщуном дає змогу одержати пряму відповідь. Обов'язковою умовою для здійснення пророчого слухання був не лише вихід за межі житлового простору, а також перебування у «нечистому» або «порубіжному» місці в небезпечний час і застосування особливих атрибутів ворожіння, які мали магічне значення.

Так, на теренах України (Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття, Наддніпрянщина, Поділля, Полісся, Слобожанщина, Надсяння, Опілля) відданиці в андріївську ніч (Святий вечір, Меланку) виходили на вулицю і запитували першого зустрічного чоловіка¹: «Дядьку, як вас звати?». При цьому сподівались, що таке ж ім'я носитиме й суджений. Натомість зустріч з жінкою віщувала дівування впродовж року [1, арк. 117; 2, арк. 113; 4, арк. 8, 155; 6, арк. 51; 13, с. 167; 17, с. 80; 22, с. 20; 23, с. 295—296; 29, с. 357; 30, с. 54; 32, с. 260].

¹ Подекуди у черкаських селах Глушки, Кошмак (Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.) на свято Андрія дівчина йшла під вікно будь-якої хати, де мала надію почути відповідь на своє запитання від жінки: «Тітко, скажіть, як мого чоловіка звуть?» [4, арк. 98].

Від жителів Черкащини (Наддніпрянина) вдалося занотувати відомості, що підтверджують правдивість навороженого. «Осьо розказувала моя сусідка: «Вийшла і йду з сестрою, ідемо, ідемо — всьо село пройшли, ми ні одного мужика не зустріли, доходимо ми аж сюди, а тутечко ідуть два хлопці один менший, один більший, і обох Івани звать (і той Ваня, і той). «Регочимся», — каже. — А вони ж знали в селі, як людей звать. І так і повиходили заміж: і в той був Ваня, і в той. Іше я в лікарні лежала, то одна жінка розказувала: «Вийшла я на Меланки і думаю, як же ж мого чоловіка буде звать? Тільки пройшла метрів сто іде один, Дмитро звать. Я ж його знаю, бо він сільський. Пройшла трошки, думаю, та не вірю в нішо, пішла далі і другого зустріла, й тоже Дмитро. І так заміж вийшла, і ціле життя прожила з Дмитром» (с. Заріччя Корсунь-Шевченківського р-ну). Подібні свідчення зафіксовано в сс. Мошни Черкаського р-ну та Хвильово-Сорочин Золотоніського р-ну [4, арк. 65, 107—108, 352].

Цікавий зразок маємо зі с. Фрага (Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.). Інформаторка пригадала, як колись її старша сестра на перший Святий вечір під макітру з кутею поклала гроші (польські копійки. — О. С.). Їх належало віддати першому жебракові, який прийде до хати після свят, а натомість він мусів відповісти на запитання дівчини: «Як сі називаєте?». За віруваннями, «як сі буде називав жебрак, так сі буде називав чоловік». Затрату звичаю пояснюють по-сучасному: «Колись ходили все, тепер не ходе ніхто, бо тепер пенсію дають, а колись такі во ходили просили: «Допоможіть мені!» [6, арк. 55]. Жебрак як посередник між цим та іншим світом володіє особливими (віщими, магічними, знахарськими) знаннями. Милостиня символізувала частку, яку виділяють Богові та помершим пращурам, а також сприяла виконанню задуманої справи. Скажімо, росіянки для привороту коханого подавали жебракові булку, яку замішували на свому поті, зібраному в лазні [21, с. 411].

У селах Куп'янського повіту на Харківщині (Слобожанщина) ворожили двічі — на свято Андрія і напередодні Нового року. Прикметно, що це робили як дівчата, так і парубки [18, с. 63].

Дівочі дивінації стосовно імені майбутнього чоловіка побутували і в буковинських угорців. За повір'ями, якщо вранці на Новий рік побачити чо-

ловіка з певним ім'ям, таке ж матиме й друга половинка відданиці [10, с. 19]. Складніші обрядодії виконували у Сибіру. Так, на Святий вечір панянки зумисне замітали сміття в кути хати, а вранці виносили його на перехрестя, ставали на нього і чекали першу людину, в якій власне і довідувались ім'я нареченого [11, с. 268]. На теренах Словаччини чинили інакше: несли сміття на перехрестя і дорогою запитували ім'я зустрічного чоловіка [12, с. 339]. У використанні в мантичних обрядодіях сміття, що є символом родової долі і втіленням усякої нечисті (домашніх комах, шкідливих духів, хвороб, нещастя, старих речей), а тому потребує виносу за межі житла, простежується культ предків. За народними віруваннями, сміття є локусом перебування злих духів, покійників та ін., а перехрестя — нечистої сили, демонів і загалом ідеальне місце для контактів з потойбіччям, тому такі обрядодії мали посприяти налагодженню контактів з пращурами, які підкажуть відповідь на запитання.

З етнографічних нотаток В. Милорадовича, Ф. Коломийченка, а також польових пошуків автора, Т. Гонтар довідуємося, що у мантичних обрядодіях мешканці Полтавщини, Чернігівщини, Сумщини, Черкащини послуговувались ритуальною їжею: першим млинцем, пирогом, книшем, які носили за пазухою. У с. Прохорах Борзенського повіту дівчата і хлопці ворожили з невеличким хлібом (чи крайцем) або ж дрібкою солі [4, арк. 50; 8, с. 123; 20, с. 150; 22, с. 20; 27, с. 126]. Подекуди у Росії (с. Заозер'є Мезенського р-ну) на Новий рік дівчина питала ім'я у першого зустрічного з першою спеченою шаньгою (середнього розміру корж. — О. С.) [16, с. 20].

У Валентивцях (Словацька Лемківщина) відданиця ворожила так: коли в хаті пекли бобальки, то першу відрізану кидали до печі і пекли. Дівчина витягувала і з'їдала її. Опісля йшла на дорогу, сподіваючись на віщу зустріч [33, с. 171]. За повір'ями, які побутували у лужичан, перший зустрічний на перехресті у новорічну ніч і був судженим дівчини. На місце ворожіння вона йшла, несучи у роті капусту [26, с. 454].

Поодинокий приклад дивінацій із кутею в роті занотовано в с. Прутильці (Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл.). На Різдво панянка виходила на двір і чекала, кого зустріне першим.

Коли ж це була жінка, вірила, що так зватимуть майбутню свекруху [4, арк. 126]. Подібно на Святий вечір росіяни довідувались ім'я майбутнього чоловіка чи дружини (с. Замоша) [28, с. 362]. Зазвичай за допомогою традиційних поминальних страв (куті, млинців та ін.) намагалися задобрити духів-опікунів, які, за віруваннями, виступали посередниками між світами і допомагали у пророкуванні долі. Подекуди обрядову страву, що виділялася душам предків, з'їдали самі учасники мантичних обрядодій. Такий факт, услід за Л. Виноградовою, вважаємо пережитковими формами давніх жертвоприношень [14, с. 19]. Ритуальне годування — один з основних магичних прийомів, завдяки яким регулюються взаємовідносини між людиною і вищими силами.

Польові нотатки, зроблені в окремих надсянських, наддніпрянських і бойківських селах, засвідчують розмаїті способи шлюбних ворожінь стосовно визначення імені нареченого. Наприклад, ім'я не питали в першого зустрічного, а писали в записках, які підкладали під голову в ніч на Андрія або на Меланку. Відтак зранку витягали одну й читали (сс. Чернилява Яворівського р-ну Львівської обл., Заріччя Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл., Крушельниця Сколівського р-ну Львівської обл.), а у прис. Горб Міжгірського р-ну Закарпатської обл. намагались це зробити таємно від матері. Здійснення навороженого засвідчує випадок, який трапився зі старожителькою с. Чернилява. Вона оповіла, що мати написала на папірці п'ять раз «Володя», «а я витягла «Миколу». А я навіть не знаю хлопця, шоби так називався. В нас є один в селі Микола. І ми так посміялися, пожартувалися, але чоловік мій Микола».

Занотовано також приклад колективного андріївського ворожіння жеребом, коли всі написані парубочі імена відданиці кидали в якийсь посуд (скажімо, в горнятко) або просто на стіл, а потім по черзі витягували якесь одне (с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл., с. Корчин Сколівського р-ну Львівської обл., с. Дунаїв Перемишлянського р-ну Львівської обл.).

Інакше чинили у с. Хвильово-Сорочин (Золотоніського р-ну Черкаської обл.). Тут кожна панянка писала імена своїх залицяльників і спалювала їх на тарілочки. Відтак по руці розтирала попіл і дивилася, які літери з'являться. За іншими повір'ями, «ім'я

не можна було знати, лиш коли ся він снит, тогди ся снит тот на ім'я» (с. Синевир Міжгірського р-ну Закарпатської обл.) [1, арк. 45, 117—118; 2, арк. 19, 72; 4, арк. 108, 353; 5, арк. 8, 24; 6, арк. 59].

За записом зі с. Стрюкове (Миколаївського р-ну Одеської обл.), у горіхові шкаралупи вставляли короткі свічки, запалювали і клали у миску з водою. Відтак писали на папері парубочі імена і розставляли їх навколо. Примовляючи: «Горішок, горішок, ти попливи до того берега, де мій милий живе», спостерігали, до якого імені він пристане, адже так і називатиметься чоловік [24, с. 268].

Ще одні своєрідні андріївські, святвечірні чи новорічні дівочі дивінації з варениками, в кожний з яких заліплювали записку з іменем парубка, побутували подекуди в Україні (сс. Зарічево, Новоселиця Перечинського р-ну Закарпатської обл., с. Пилипець, прис. Горб, с. Колочава Міжгірського р-ну Закарпатської обл., с. Верхні Ворота Волівецького р-ну Закарпатської обл., с. Вишків Долинського р-ну Івано-Франківської обл., с. Уїзд Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл., с. Бунів Яворівського р-ну Львівської обл.), а також у Словаччині, Чехії, Польщі [1, арк. 45; 2, арк. 43, 46, 60, 66, 71—72; 3, арк. 18; 6, арк. 40; 7, арк. 70, 71, 91; 14, с. 31; 15, с. 205; 34, с. 124]. Результати визначали наступним чином: панянка витягувала з окропу перший пиріг, який найшвидше спливав на поверхню, розламувала його і по записці дізнавалася ім'я свого судженого.

Подібні мантичні обрядодії, але не з тістом, а воском практикували в день св. Іоана Батіста (Івана Хрестителя) в Португалії. Дівчата виливали в миску з водою розтоплений віск та кидали в неї загорнуті папірці з чоловічими іменами. Перший папірець, який розгорнувся у воді, і пророкував ім'я майбутнього чоловіка.

Схожим чином ворожили на Святвечір серби — кидали в гарячу воду воскові кульки, всередину яких клали папірці з написаними на них іменами своїх коханих. Чий папірець впливав першим, та дівчина сподівалась першою вийти заміж [19, с. 258; 25, с. 444; 35, с. 344].

Отже, як засвідчив порівняльний аналіз фактографічних і польових даних, звукова мантика — явище, що в минулому було досить поширеним в Україні і Європі. Незважаючи на приуроченість таких во-

рожинь до різних свят зимового календарного циклу, їхня мета була однакова — відгадати ім'я свого судженого (або майбутньої свекрухи), довідатися про терміни весілля. Із етнографічних джерел початку ХХ ст. відомо, що традиційно частіше ворожили дівчата, а зрідка й парубки.

Дивінації цієї групи будуються на інтерпретації імені першого зустрічного, що витлумачується на основі мисленневої аналогії. Загальновідомо, що будь-який мантичний ритуал має встановити контакт з потойбічними силами. За народними віруваннями слов'янських народів, зустріч є проявом долі, а перший зустрічний (випадковий перехожий, жебрак) є її носієм і транслятором². Це представник потойбіччя, завдяки якому людині напряду надається можливість увійти з ним в контакт і дізнатися відповідь на хвилююче запитання. На думку А. Байбуріна, у своїх витоках такі обряди амбівалентні. З одного боку, перший зустрічний — представник Бога, продавець щастя, долі, а з іншого — нещастя. До того ж, перший зустрічний, перший млинець (вареник), перший звук, слово тощо наділені магичними функціями, завдяки яким вони виділяються із загального потоку явищ (в ритуальному контексті) [9, с. 668]. Задля вдалого проведення дивінацій у них використовували поминальну ритуальну їжу (кутю, млинці, пироги, хліб), подавали милостиню як пожертву померлим предкам, послуговувались специфічними предметами (субстанціями) з магичною семантикою (сміттям, попелом, що притягують нечисту силу), а також для налагодження контакту з потойбіччям ворожили в особливих «порубіжних» місцях (перехресті, дорозі та ін.) у небезпечний час (переломний період, коли відкритий кордон між світами). У розглянутих ворожіннях спостерігаються певні аналогії між поясненням наслідків і способами їх виконання із застосуванням ритуальних предметів, тіста та купальських вінків (частково).

² Цікаво, що у слов'янській традиції для захисту немовляти, яке народилось слабеньким або після смерті попередніх дітей, йому надавали ім'я першої зустрічної людини, яку брали в куми. Таким чином це випадкове ім'я мало магично-обереговий зміст. На похороні першому зустрічному дають дари від імені покійника. Особливі властивості приписують першому зустрічному і особі, яка першою увійде до хати в перший день Нового року [31, с. 410].

Хоча польові матеріали свідчать про достовірність навороженого, такі мантичні обрядодії в наш час є рідкісним явищем.

1. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 565.
2. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 588.
3. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 607.
4. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 608.
5. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 609.
6. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 610.
7. Архів ЛВ ІМФЕ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 317.
8. Архів МЕХП. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 292.
9. Байбурін А. Ритуал та подія (оперування часом в російській народній культурі) / А. Байбурін // Народознавчі зошити. — 2003. — № 5—6.
10. Борош М. Різдвяні свята (від адвента до Водохреща) / М. Борош, З. Корачонь, Ж. Татраї // Народна творчість і етнографія. — 2006. — Спецвипуск 4.
11. Валенцова М.М. Мусор / М.М. Валенцова // Славянская мифология. Энциклопедический словарь. — М.: Эллис Лак, 1995.
12. Валенцова М. Мусор / М. Валенцова, Л. Виноградова // Славянские древности: в 5-ти т. — Т. 3: К (Круг) — П (Перепелка). — М.: Международные отношения, 2004.
13. Вархол Й. Дівочі ворожіння в часі зимового сонцестояння / Й. Вархол // Науковий збірник музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1988. — Т. 15. — Кн. 1.
14. Виноградова Л.Н. Девичьі гадання о замужестве в цикле славянской календарной обрядности (западно-восточнославянские параллели) / Л.Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор. Обряд. Текст. — М.: Наука, 1981.
15. Ганцкая О.А. Западные славяне / О.А. Ганцкая, Н.Н. Грацианская, С.А. Токарев // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX — начало XX в.): Зимние праздники. — М.: Наука, 1973.
16. Дмитриева С.И. Фольклор и народное искусство русских Европейского Севера / С.И. Дмитриева. — М., 1988.
17. Доманицький В. Народний календар у Ровенському повіті, Волинської губернії / В. Доманицький // Матеріали до української етнології. — Львів, 1912. — Т. XV.
18. Иванов П. Жизнь и поверья крестьян Купянского уезда, Харьковской губернии / П. Иванов. — Х., 1907.
19. Кашуба М.С. Народы Югославии / М.С. Кашуба // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы (конец XIX — начало XX в.): Зимние праздники. — М.: Наука, 1973.
20. Коломийченко Ф. Різдвяні обряди і звичаї в Чернігівщині (в селі Прохорах, Борзен. пов.) / Ф. Коломийченко // Матеріали до української етнології. — Львів, 1918. — Т. XVIII.

21. Левкиевская Е.Е. Нищий / Е.Е. Левкиевская // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 3: К (Круг) — П (Перепелка) М. : Международные отношения, 2004.
22. Милорадович В. Рождественскія Святки в северной части Лубенскаго уезда / В. Милорадович. — Полтава, 1893.
23. Мушинка М. Духова культура / М. Мушинка // Лемківщина: Земля — люди — історія — культура. — Т. II. — Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1988.
24. Петрова Н. Календарна обрядовість українців Миколаївського р-ну Одеської області середини ХХ ст.: нові польові матеріали / Н. Петрова // Мат-ли Міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання»: «Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу» (24—25 червня 2011 р., Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса).
25. Плотникова А.А. Воск / А.А. Плотникова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 1: А-Г. — М. : Международные отношения, 1995.
26. Плотникова А.А. Встреча / А.А. Плотникова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 1: А-Г. — М. : Международные отношения, 1995.
27. Плотникова А. Встреча / А. Плотникова // Славянская міфологія: Энциклопедический словарь. — М. : Эллис Лак, 1995.
28. Попов Н. Народныя преданія жителей Вологодской губернии, Канриковского уезда / Н. Попов // Живая старина. — СПб., 1903. — Вып. 3. — Год 13.
29. Самбірський Д. Дещо про свято-андріївські звичаї й вірування в Самбірщині (с. Городище) / Д. Самбірський // Життя і знання. — Львів, 1938. — Ч. 12.
30. Свидницький А. Великдень у Подолян / А. Свидницький // Основа. — С.-П., 1861. — ноябрь-декабрь.
31. Толстая С.М. Имя / С.М. Толстая // Славянские древности: Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. — Т. 2: Д — К (Крошки). — М. : Международные отношения, 1999.
32. Чубинский П.П. Труды Этнографическо-Статистической Экспедиции в Западно-Русский край / П.П. Чубинский. — С.-П., 1872. — Т. 3.
33. Шмайда М. А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини / М. Шмайда. — Т. 1. — Братіслава ; Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури, 1992.
34. Fischer A. Rusini. Zarys etnografii Rusi / F. Fischer. — Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1928.
35. Miklavec P. Zwyczaj, zabawy i zabobony ludu słowiańskiego w południowej Styryi / P. Miklavec // Lud. — Lwów, 1902. — Т. VIII. — Zeszyt 5.

Olena Serebryakova

WHAT'S YOUR NAME, YOU MAN?
FIRST MET MALE AS A FORETELLER
OF PROMISED HUSBAND'S NAME

This article written upon the basis of published and archival data as well as author's own field materials has brought an analytic study in matrimonial fortune-telling prescience built on the interpretation of a first met male. Owing to personal contact with this representative of «an another world» a girl might to find out her future husband's name.

Keywords: fortune-telling (mantic quests, divinations), first on-comer, beggar, name, ritual meal, notes.

Олена Серебрякова

«ДЯДЯ, КАК ВАС ЗОВУТ?»
(ПЕРВЫЙ ВСТРЕЧНЫЙ —
ПРЕДВЕСТНИК ИМЕНИ СУЖЕНОГО)

В статье на основе этнографических данных (опубликованных и архивных), а также собственных полевых материалов анализируются матримониальные гадания, построенные на интерпретации имени первого встречного. Благодаря личному контакту с этим представителем «иноного» мира, можно было узнать имя своего жениха.

Ключевые слова: гадания (мантика, дивинации), первый встречный, нищий, имя, ритуальная еда, записки.